

PANEMA-VERB JA SELLE GRAMMATILISED KASUTUSED

KAIRIT TOMSON

Eesti keele tuumverbi *panema* polüseemsus pakub rikkalikku uurimiseainest. Mahukate eri aegade tekstide sisaldavate korpuste loomine on andnud võimaluse hõlpsamalt sõnade eri tähendusi ja grammatiseerumist jälgida. Siinse artikli eesmärk on kirjeldada *panema*-verbi grammatilisi kasutusi, põhjustamis- ja algusfaasikonstruktsiooni, XVI–XXI sajandist pärit eesti keele näidete põhjal ning selgitada eri tähenduste vahelisi seoseid. Eesmärk on näidata, et *panema*-verb sobitub kindlatesse kasutusskeemidesse selle enda tähendusest tulenevalt. *Panema*-verbi analüütilist põhjustamiskonstruktsiooni on varem *ajama*- ja *laskma*-põhjustamiskonstruktsiooni kõrval käsitletud Reet Kasik (2001). Eesti keeles on uuritud ka teiste tuumverbide, nt *saama* (Habicht, Tragel 2012; Maripuu 2012; Tragel, Habicht 2017), *tahtma* (Habicht jt 2010), *võtma* (Habicht jt 2015) ja *pidama* (Erelt 2001) grammatilisi kasutusi. Eesti keele tuumverbide temaatikat on laiemalt käsitletud Ilona Tragel (2003). *Panema*-verbi grammatilised tähendused paigutuvad ühtsesse tähendusvõrgustikku koos selle verbi leksikaalsete tähendustega. Puudutan põgusalt ka leksikaalseid tähendusi, et tähendusseosed nende kaudu terviklikumalt esile tuua. *Panema*-verb väärib uurimist ühena neist verbidest, mis võimaldavad oma grammatiseerumistee ja mitmekesiste kasutusjuhtudega keele rikkust ja keeles toimuvaid tähendus- ja funktsioonimuutusi laiemalt hoomata.

Panema-verbi loetakse tuumverbiks, kuna see vastab kindlatele kriteeriumidele: verbi polüseemsuse kõrval on nendeks grammatiline funktsioon, üldmõistelisus, sagedus ja varane omandamine (Tragel 2003). Polüseemse sõna eri tähendused on seotud selle keskse tähendusega (Ravin, Leacock 2000). *Panema*-verbi keskseks tähenduseks pean asetamistähendust: see on kogu uuritud perioodil esinenud kõige sagedamini (Tomson 2014, 2016) ja on mitmetes eesti keele sugulaskeeltes esimesena nimetatud tähendus (EES 2012: 351–352).

Panema-verbi grammatiseerumisprotsess on seni kätkenud endas tähenduse arengut, milles *panema* on kaotanud (osaliselt) keskse asetamistähenduse ning moodustab sellisena koos teiste konstruktsiooni komponentidega põhjustamist või alustamist väljendava tähendusliku-vormilise terviku (Tomson 2014, 2016). Nii väljendab näiteks konstruktsioon *ta paneb muusika mängima* (MÕJUTAJA + *panema* + MÕJUTATAV + V_{ma-inf}) põhjustamist ja *ma panin plagama* (AGENT + *panema* + V_{ma-inf}) alustamist. *Panema*-verbi grammatiline kasutus on vastavuses Adele Goldbergi (1995) konstruktsioonigrammatika käsitlusega, mille järgi ei ole konstruktsiooni kui vormi ja tähenduse tervikliku paari mingi vormi või tähenduse aspekt täielikult ennustatav selle konstruktsiooni üksikute komponentide põhjal.

Panema-verbi grammatiliste konstruktsioonide kujunemise kõrval pakub sajanditepikkuse perioodi materjal näiteid mitmete verbiühendite tähenduse kujundlikumaks muutumisest. Näiteks ei väljenda verbiühend *kinni panema* üksnes mingi objekti sulgemist, vaid ka vangistamist. Samuti on üksikud *panema*-verbiühendid kasutusest kadunud (nt *muresse panema*) või kaotanud kunagise tähenduse (nt enam *ei panda toime üritusi*, vaid *kuritegusid*). Ülekandelise tähendusega on ka mitmed viimastel aastakümnetel lisandunud kasutusjuhud, nt ühendverb *ära panema*, milles *panema*-verb annab ühendile hinnangulise väljendusrikkuse. Selline ekspressiivsuse väljendamine *panema*-verbiga on viimase aja märgatavaimaks tähenduse arenguks. (Tomson 2016)

Artikkel kirjeldab seega korpusmaterjali põhjal *panema*-verbi kasutuse terviksüsteemi ja keskendub selle taustal grammatiliste tähenduste seostele leksikaalsete tähendustega. Artikli eesmärk on avada *panema*-verbi põhjustamis- ja alustamiskonstruktsiooni tähendust ja vormi ning tuua välja nende konstruktsioonide sagedus ja koht *panema*-verbi tähendusvõrgustikus. Sellise mahuga kasutuspõhist analüüsi ei ole *panema*-verbi kohta varem tehtud.

Järgmises jaotises esitan teoreetilised lähtekohad ning selgitan artikli põhimõisteid. Metoodika osas annan ülevaate materjali mahust, iseloomust ja uurimise käigust. Kolmandas jaotises käsitlen *panema*-verbi leksikaalseid ja grammatilisi tähendusi, neljandas tutvustan *panema*-verbiga kaasnevat ekspressiivsust ning viiendas osas selgitan tähendusseoseid.

1. Teoreetilised alused ja põhimõisted

Panema-verbi kasutusest tervikliku pildi saamiseks tuleb ühendada mitu teoreetilist lähtekohta. Konstruktsioonigrammatikas tuginen Adele Goldbergi (1995) käsitlusele, kes nimetab konstruktsiooniks vormi ja tähenduse lahutamatu kooslust. Lähtun artiklis mitmest konstruktsiooniga seotud mõistetest. Iga konstruktsioon koosneb eri komponentidest, mis tervikuna väljendavad mingit tähendust. *Panema*-põhjustamiskonstruktsiooni komponendid on kaheosaline predikaat, MÕJUTAJA¹ ja MÕJUTATAV, mis tervikuna väljendavad millegi põhjustamist. Verb sobitub konstruktsiooni selle konstruktsiooni terviktähenduse põhjal (Goldberg 1995: 11–13). Konstruktsioonitüüp eristab konstruktsiooni all-liike vastavalt selle komponentide semantilistele rollidele. Konstruktsioonitüüpide esitamiseks kasutan Pille Penjami töö (2008) vormistust. Ta on *ma*- ja *da*-infiniitvsete konstruktsioonide seas käsitlenud ka põhjustamiskonstruktsiooni.

Panema-verbi grammatilisemaks muutumist vaatlen grammatiseerimisteooriast lähtuvalt. Selle kohaselt areneb grammatiline keeleüksus leksikaalsest ning muutub arengu käigus järjest grammatilisemaks. (Heine, Kuteva 2002) Grammatiseerumisprotsessi vormilist arengut kujutatakse ahelana TÄISTÄHENDUSLIK SÕNA > GRAMMATILINE SÕNA > KLIITIK > MUUTEAFIKS > Ø, üheks selliseks arenguks on ka abiverbi kujunemine täistähenduslikust verbist (Hopper, Traugott 1993: 7, 108–109). Abiverbe iseloomustab see, et need ei ole lau-

¹ Konstruktsiooni komponendid (MÕJUTAJA, MÕJUTATAV ja TULEMUSSITUATSIOON) on artiklis tähistatud suure algustähega, semantilised rollid (AGENT, JÕUD, KOGEJA, PATSIENT, TEEMA, SEISUND, TEGEVUS, SOORITUS, SAAVUTUS ja PROTSESS) eristuse mõttes mitte.

ses iseseisvalt öeldised ning neil ei ole enam leksikaalset tähendust, vaid on kategoriaalne staatus. Abiverb võib käituda muus süntaktilises ümbruses ka põhiverbina. (Heine 1993: 22–24) Kausatiivsed poolabiverbid *panema*, *ajama*, *saama* ja *laskma* väljendavad infinitiiviga ahelverbi moodustades üldist põhjustamistähendust. Need verbid pole sisult iseseisvad, vaid esinevad koos täistähendusliku lekseemiga. Perifraatilised kausatiivid moodustavad siiski vaid lödva liitpredikaadi. (Erelt 2013: 212–213) Grammatiseerumisahelas on *panema*-verb põhjustamistähenduse väljendajana grammatilise sõna staadiumis.

Panema-verbi tähendusi saab käsitleda ühtses tähendusvõrgustikus, lähtudes polüseemia põhimõtetest. Analüüsi aluseks olen võtnud Yael Ravini ja Claudia Leacocki (2000) käsitluse põhiidee, mille kohaselt polüseemse sõna tähendused on seotud selle keskse tähendusega. Sellist seost on näha ka sõna grammatilisi kasutusi uurides. „Maailma keelte grammatiseerumise leksikonis” on *panema*-verbiga seoses nimetatud ainult lõpetamisele / teostatud tegevusele osutavat kompletiivi tähendust, näitena on toodud paapua imonda keel (Heine, Kuteva 2002: 248). Kompletiivi samastatakse osas käsitlustes perfektivse aspektiga (nt Matthews 1997: 64, 271). Kausatiivi „Maailma keelte grammatiseerumise leksikonis” *panema*-verbi tähendusena nimetatud pole. Teistes keeltes on perifraatilises kausatiivis kasutusel näiteks verbid *tegema*, *saama* ja *omama*. Polüseemsusega kaasneb sõna kujundlik tähendus, mida ka *panema*-verbi uurimine esile toob.

2. Materjal ja meetod

Artikkel põhineb kahel uurimusel (Tomson 2014, 2016), milles analüüsisin kokku ligikaudu 3800 *panema*-verbi kasutusjuhtu. Neist varasem uurimus käsitles *panema*-verbi kasutust XVI–XVIII sajandi (umbes 740 kasutusjuhtu), hilisem XIX–XXI sajandi kirjakeeles (umbes 3060 kasutusjuhtu). Et materjal on kogutud tegelikust keelekasutusest, siis paigutub uurimus kasutus põhise keelekäsitluse raamistikku (nt Barlow, Kemmer 2000).

Tabel 1.

Analüüsitavate <i>panema</i> -verbi kasutusjuhtude hulk						
	XVI–XVII sajand	XVIII sajand	XIX sajand	1890.–1990. aastad	Tänapäev (alates aastast 2000)	Kokku
Analüüsitavate kasutusjuhtude arv	249	494	484	1631	490 (+500)	3848

Materjali valikul arvestasin, et analüüsitavad *panema*-verbi kasutusjuhud kuuluksid erinevatesse tekstiliikidesse. Korpusmaterjal sisaldab religioosseid, teaduslikke, ajakirjandus- ja ilukirjandustekste ning internetikeelt. Uurimuse XVI–XVIII sajandi *panema*-verbi kasutusjuhud on pärit Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuselt (VAKK), XIX–XXI sajandi näitelauseid VAKK-ist, eesti

kirjakeele korpusest (1890., 1910., 1930., 1950., 1970. ja 1990. aastatest) ning eesti keele ühendkorpusest (koosneb veebikorpusest etTenTen, tasakaalus korpusest ja koondkorpusest). Tabelis 1 on kirjas, kui palju eri kasutusjuhte millisest sajandist analüüsisin.

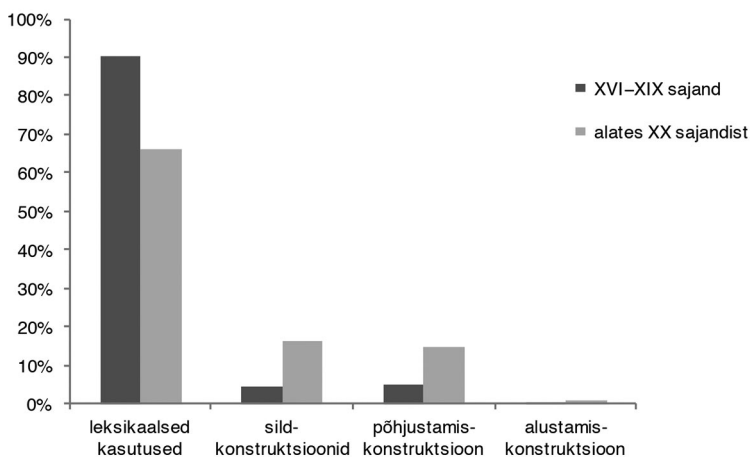
Esimeseks eesmärgiks oli määrata igale *panema*-verbi kasutusjuhule tähendus ning jagada tähendused rühmadeks. Suurem osa kasutusjuhtudest jagunes selgepiirilistesse tähendusrühmadesse, aga mõnel juhul ei olnud tähenduse ebamäärasuse tõttu võimalik kasutusjuhtu kindlasse tähendusrühma paigutada. Mitmetise tähendusega näidete jaoks moodustasin sildkonstruktsioonide rühmad. Sildastmena (ingl *bridging stage*) käsitletakse grammatiseerumisprotsessis astet, millel lingvistilise elemendi tuumtähendusele lisandub uues kontekstis lisatähendus (Heine, Kuteva 2006: 327). Näiteks väljendab sildkonstruktsioon *soola panema* ühelt poolt asetamist ja teiselt poolt sooldumise protsessi põhjustamist (vt sildkonstruktsioonide kohta jaotist 5). Tähendusrühmi ilmestavad artiklis nummerdatud näitelauseid, mis on pärit materjalist muutmata kujul. Lisaks esinevad tekstisisesed näited (enamasti lühendatud kujul), et kirjeldatut hõlpsalt ja mitmekesisemalt näitlikustada.

Struktuuriliselt on määratud, kas *panema*-verb esineb lihtverbina (nt *panen toidu lauale*), ühend- (nt *kaant peale panema*) või väljendverbi (nt *paneme hoolikalt tähele*), tugiverbikonstruktsiooni (nt *pidu panema*) või grammatilise konstruktsiooni (nt *ta paneb lapsed end kuulama*) ühe osalisena. Materjalis eristusid ka fraseoloogilised tervikud, nagu *kõrva taha panema*, *naelapea pihta panema* ja *õlga alla panema*. *Panema*-verbi püsiühendid (mis kannavad tervikuna omaette tähendust, nt *tähele panema* 'märkama' või eespool mainitud *kinni panema* 'vangistama') on tähendusrühmade sees eraldi esitatud.

XIX–XXI sajandi tekstide kohta tehtud uurimuses kasutasin ka korpuspäringusüsteemi Sketch Engine (Kilgarriff jt 2004), mille kaudu on võimalik leida sagedusandmeid ülisuure näidete arvu põhjal. Seda päringusüsteemi kasutasin kahel eesmärgil: esiteks selleks, et täiendada eelnevalt kirjeldatud meetodiga leitud verbiühendite loetelu; teiseks, et vaadata lähemalt grammatiliste konstruktsioonide osaliste sagedusandmeid. Näiteks võimaldab Sketch Engine sageduse järgi reastada *panema*-verbi grammatilistes konstruktsioonides esinevad *ma*-infinitiivsed tegusõnad (nt *see paneb teda imestama*).

Põhjustamiskonstruktsiooni analüüsisin selle osaliste semantiliste rollide ning vormi põhjal. Semantilise rolli määrasin MÕJUTAJALE, MÕJUTATAVALE ja TULEMUSSÜNDMUSELE ehk TULEMUSSITUATSIOONILE. Vormiliselt esines MÕJUTATAVA varieeruvust: kes/mis võib olla nominatiivi, genitiivi või partitiivi vormis. Analüüsitavaid põhjustamiskonstruktsioone oli 458. Lugesin kokku erinevad semantiliste rollide kombinatsioonid ning esitasin sagedasemad konstruktsioonitüübid tähenduse-vormi paaridena.

Enne *panema*-verbi kasutuste täpsemat kirjeldamist järgmistes jaotistes on joonisel 1 esitatud ligikaudne grammatiliste kasutuste (põhjustamis- ja alustamiskonstruktsiooni) osakaalu suhe leksikaalsete kasutuste ning sildkonstruktsioonidega.



Joonis 1. *Panema*-verbi leksikaalsete ja grammatiliste kasutuste osakaal XVI–XIX sajandil ja XX–XXI sajandil.

Joonisel 1 on võrdlevalt esitatud kahe ajajärgu sagedusandmed. Kujutatud tulpade paarist esimene näitab horisontaalteljel nimetatud rühma osakaalu (leksikaalsed kasutused, sildkonstruktsioonid ning põhjustamis- ja alustamiskonstruktsioonid) kõikidest kasutusjuhtudest XVI–XIX sajandil. Teine tulp näitab vastava rühma osakaalu XX–XXI sajandil. Laiemal tõlgendamisel oleks osa sildkonstruktsioonidest võimalik paigutada kujundlike leksikaalsete kasutuste rühma, mistõttu ei ole sildkonstruktsiooni tulbad muu materjaliga rangelt võrreldavad. Olulisim on siinkohal rõhutada, et sildkonstruktsioone esineb mõlemal vaadeldaval perioodil. Grammatiliste kasutuste kohta on jooniselt näha, et ehkki neid on tunduvalt vähem kui leksikaalseid, on põhjustamiskonstruktsioonil *panema*-verbi kõikide kasutuste lõikes siiski märgatav osa. Grammatilistest konstruktsioonidest on põhjustamiskonstruktsioon tunduvalt sagedasem kui alustamiskonstruktsioon.

3. *Panema*-verbi tähendused eesti kirjakeeles

Leksikaalsete tähenduste alla kuuluvad need kasutusjuhud, kus verb ise kannab põhitähendust. Arvestada tuleb siiski *panema*-verbi kasutuste kujundlikkusega, näiteks kui *amet pannakse maha*, siis ka selles näites asetatakse midagi kuhugi. Kujundliku tähendusega kasutusjuhud on jagatud laiematesse leksikaalsetesse tähendusrühmadesse, lähtudes sellest, millisest füüsilise paigutamise tähendusest ('asetama' või 'teise asendisse seadma') need on motiveeritud. Eesti keele öeldisverbi grammatilises vormis avalduvad muu hulgas aja ja aspekti tähendus (Erelt 2013: 66). Lisaks *ma*-infinitiivi sisaldavatele konstruktsioonidele vaatlen ka teistsuguse vormiga konstruktsioone, millel on samuti grammatiline tähendus (vt jaotis 3.2.2).

3.1. Leksikaalsed tähendused

Panema-verbi leksikaalsed tähendused on jaotatud nelja rühma: 1) 'asetama', 2) 'määrama', 3) 'teise asendisse seadma', 4) 'kellekski/millekski/mingisuguseks arvama, pidama'. Need leksikaalsed tähendused on loetletud ka „Eesti keele seletavas sõnaraamatus” (EKSS: 75–76), ehkki osa sealsete rühmade all nimetatud näiteid on siinse uurimuse tähendusvõrgustikus käsitletud sildkonstruktsioonide rühma kuuluvana (nt *likku panema* ja *rakkesse panema*). EKSS-is (2009: 76–79) on eraldi välja toodud ka mitukümmend *panema*-verbi püsiühendit.

Panema-verbi kõige sagedamini esinev tähendus on asetamistähendus, st ruumis asetatakse (ka kujundlikult) kusagile mingi objekt. Läbi sajandite on selles tähenduses esinenud ligikaudu pool kõikidest *panema*-verbi kasutusjuhtudest: XVI–XVII sajandil ~47 %, XVIII sajandil ja XIX sajandi I poolel ~63 %, 1890.–1990. aastatel ~47 % ja alates aastast 2000 ~46 %. Lihtverbilise kasutuse kõrval (nt *pani dokumendid lauale* (näide 1)) leidub mitmesuguseid väljendverbe (nt *selga panema*) ja ühendverbe (nt *alla panema*). *Panema*-verb võib tänu oma ekspressiivse kasutuse võimalusele asendada ka teisi verbe, mis seostuvad asetamistähendusega (vt ekspressiivsete kasutuste kohta jaotist 4).

(1) See, tõusmata toolilt, pani lauale oma dokumendid [---] (AJA 1950)

Mõnest algselt asetamistähendusega verbiühendist on välja kasvanud ülekandelise tähendusega verbiühend või -ühendid. Näiteks tähendab ühend *ette panema* otseses tähenduses millegi asetamist kellegi ette, aga ülekandeliselt ettepaneku tegemist või nõude esitamist (nt *võib komisjon panna ette seaduseelnõu väljatöötamise* või *valitsus panna ette lõpetada sõjategevus*).

Asetamistähendusest kitsama rühma moodustavad sellised kasutusjuhud, milles ei muudeta objekti asukohta, vaid asendit (ka olukorda või seisundit). Kõige tüüpilisem selle rühma näide on *kinni panema* (näiteks *ust kinni panema* (näide 2), aga ka *kedagi kinni panema* 'vangistama' või *aega kinni panema*). Samuti võib midagi nt *kokku*, *risti* või *püsti panna*.

(2) Jah, päris tõesti, ma panen ukse kähku kinni. (ILU 1930)

Määramistähendusest võib rääkida seoses kellegi ametisse määramisega (nt *rügemendiülemaks panema*, näide 3), otsustamisega (nt *hinnet panema*), (omaks) andmisega (nt *nimeks panema*), kellelegi millegi negatiivse õlule panemisega (nt *vaeva kellegi peale panema*) ja kellelegi mingi funktsiooni andmisega (nt *pandiks panema*). Neis näidetes on olemas tahteline agent, kes millegi üle otsustab. Määramistähendus on asetamistähenduse kõrval teine leksikaalne tähendus, mis polüsemse *panema*-verbi põhjustamistähendusega kaasneb. Paljudes näidetes on põhjustaja ühtlasi agendiline määraja, nt on lauses *Ta paneb vee keema* põhjustajaks *ta*.

(3) Kuid juba esimeses lahingus sai ta haavata ja rügemendiülemaks pandi major Maitla. (AJA 1990)

Eraldi leksikaalne tähendusrühm on 'kellekski/millekski/mingisuguseks pidama, arvama'. Siia kuuluvad mõned kindlad ühendid, nagu *pahaks* või *halvaks panema*, aga sellesse konstruktsiooni võib paigutada igasuguseid nimisõnu, nt *koeraks panema* (st mingit inimest võrreldakse koeraga, näide 4). Kui XIX sajandi I poolel oli selles tähenduses kasutusjuhte 9,7 %, siis 2000. aastate kasutusnäidete hulgas vaid 0,4 %. Ehkki mõned kindlad ühendid, nt *pahaks panema*, ei ole keelekasutusest kadunud, on see tähendus üldiselt hakanud vähenema.

- (4) „Et sa mind, kes ma ollen ilmasüta mees, koeraks paned” ütles Kappar melest waewatud, „sedda andko Jummal sulle andeks, ni kui minnagi sulle annan.” (VAKK, Schüdlöffel 1843)

3.2. Grammatilised kasutused

3.2.1. *Panema*-põhjustamiskonstruktsioon ja selle tüübid

Panema-põhjustamiskonstruktsiooni näited koonduvad järgneva skeemi alla:

MÕJUTAJA (nominatiiv) + *PANEMA*-VERB (vormipiiranguid pole) +
MÕJUTATAV (nominatiiv, genitiiv, partitiiv) + TULEMUSSITUATSIOON
(*ma*-infinitiiv)

Konstruktsiooni kuulub MÕJUTAJA, *panema*-verb, MÕJUTATAV ja TULEMUSSITUATSIOON. MÕJUTAJA põhjustab MÕJUTATAVAGA toimuva sündmuse. Näiteks on lauses *See fakt pani ta tõsiselt mõtlema* MÕJUTAJAKS *see fakt*, MÕJUTATAVAKS *ta* ja TULEMUSSITUATSIOONIKS *mõtleva*. Nii on ühendatud põhjustamissündmus (eelnevas näites *fakt paneb*) ja tulemusündmus (*ta mõtleb*). Mõne konstruktsiooni juures esineb ka kohaargument, aga vaid üksikutel juhtudel muudab kohaargumenti puudumine sündmuse põhisisu, nt kui *keegi pannakse nurka seisma*. Enamikul juhtudest lisab kohaargument lihtsalt täpsustavat infot: nt lauses *Suur Jummal panneb päikest paistma* *Ma ja merre peale* (VAKK, Schüdlöffel 1843).

Esimene põhjustamiskonstruktsiooni näide analüüsitud materjalis pärineb August Wilhelm Hupeli 1766. aasta teosest „Lühhiike õppetud”. Kirjakeelde ilmudes oli *panema*-põhjustamiskonstruktsioon varieeruv. Näidetes *panne neid ülles kuiwama* (VAKK, Hupel 1766) ja *panne isse ommad käed tööle* (VAKK, Willmann 1782) erineb objekti kääne ja tulemusündmuse semantiline roll. *Ommad käed* on täisobjekt, *neid* on osaobjekt. *Kuiwama* on PROTSESS, *tööle* on TEGEVUS. Varieeruvuse põhjal võib oletada, et suulises keeles oli põhjustamiskonstruktsioon olemas juba enne XVIII sajandit. Põhjustamistähenduses näidete võrdlemine saksa keelega Wiedemanni sõnaraamatus (1923: 764, esimene trükk 1869) leiduvate näidete põhjal lubab teha järelduse, et eesti keele *panema*-põhjustamiskonstruktsioon ei ole üle võetud saksa keelest. Sõnaraamatu näidetes on näha, et eesti keele *panema*-verbi asemel on saksa keeles kasutatud erinevaid verbe, nt *lugema panema* – sks *lesen lassen*, *käima panema* – sks *in Gang bringen* ja *seisma panema* – sks *hinstellen*. Tõenäoliselt

on *panema*-põhjustamiskonstruktsioon eesti keelele endale omane. Kui XVIII sajandil oli põhjustamiskonstruktsiooni kasutusi vähe (~2 %), siis XIX sajandi I poolel juba ~9 %, sealt edasi kuni tänapäevani 13–15 %.

Järgnevalt selgitan põhjustamiskonstruktsiooni tüüpide määramise aluseid ja seejärel käsitlen lähemalt nelja sagedasemat konstruktsioonitüüpi. Esitan need vormi ja tähenduse paaridena (Goldberg 1995) ja kirjeldan neid mõne Robert Dixoni põhjustamiskonstruktsiooni semantikas eristatud parameetri põhjal. MÕJUTAJA puhul saab otsustada tema tegevuse otsesuse, loomulikkuse, kavatsuse ja tulemusündmusega seotuse üle. MÕJUTATAVA kohta saab kirjeldada temale osutatud mõjutatuse tugevust, tahet sündmust sooritada ja võimet sündmust kontrollida. (Dixon 2000: 62)

Semantiliste osaliste mõttes varieerub põhjustamiskonstruktsioon palju. Semantilisi rolle põhjustamiskonstruktsiooni analüüsi jaoks ei ole valitud ühest kindlast teooriast, vaid mitme autori käsitlustele toetudes (Kasik 2015; Pajunen 1999; Van Valin 2001; Vendler 1957) moodustasin *panema*-põhjustamiskonstruktsiooni jaoks sobivaima liigituse. MÕJUTAJA on AGENT või JÕUD, MÕJUTATAV on KOGEJA, PATSIENT või TEEMA ja TULEMUSÜNDMUS on SEISUND, TEGEVUS, SOORITUS, SAAVUTUS või PROTSESS. AGENDINA käsitlen tahteliselt tegutsevat elusolendit või elusolendite rühma, JÕUKS loen loodusnähtusi, füüsilisi objekte ja abstraktseid nähtusi. MÕJUTATAVA semantiliste rollide määratluses tuginen Van Valinile (2001), kelle järgi on PATSIENT mingis seisundis või seisundimuutuses olev entiteet, TEEMA on seotud entiteedi mingis asukohas olemise või asukohamuutusega ning KOGEJA entiteedi taju, tunnetuse ja emotsioonidega.

Toon välja paar iseloomulikumat asjaolu nende semantiliste rollide esinemisel põhjustamiskonstruktsioonis. JÕUD võib ühe sõna või sõnaühendiga väljendamise kõrval (nt *tuul, ravim, kartus*) olla esitatud ka pikemalt väljendatud asjaoluna. Näites 5 põhjustab *arvamise* asjaolu, et *mitmeid kordi saadeti ta asumisele, aga ta põgenes sealt imelihtsasti*. Sellele asjaolule viitab asesõna *mis*. Näites 6 põhjustab *ehmatamise* aga see, et *mesikäpp pääses rahva käest eluga*, ning see asjaolu võetakse kokku asesõnaga *see*.

- (5) Mitmeid kordi saadeti teda asumisele, aga ta põgenes sealt imelihtsasti, **mis** paneb ajaloolasi arvama, et tal olid ka suhted kaitsepolitseiga. (Tasakaalus korpus)
- (6) Et Messikäp elloga rahva käest peasnud, **se** ehmatas rebbast ja *panni* ta süddant *paisoma*. (VAKK, Kreutzwald 1850)

Tulemusündmuse verbide liigitamisel kasutasin Zeno Vendleri (1957) situatsioonitüüpide jaotust, mis sobib põhjustamiskonstruktsiooni tüüpide esitusse oma võrdlemisi laia üldistusastme poolest. Vendleri neljasele jaotusele (SEISUNDID, TEGEVUSED, SAAVUTUSED ja SOORITUSED) lisasin PROTSESSI kategooria. Ehkki Vendleri situatsioonitüüpide põhiliigituses PROTSESSI ei ole, nimetab ta seda oma selgitustes TEGEVUSTE ja SOORITUSTE kohta. SAAVUTUSI ja SOORITUSI on võrreldes teiste semantiliste rollidega *panema*-põhjustamiskonstruktsioonis vähe. Kas nende vähesus võib olla tingitud asjaolust, et SAAVUTUSI ja SOORITUSI ongi situatsioonitüüpide üldiselt vähem, või sellest, et resultatiivsed sündmustüübid ei kipu kausatiivsete konstruktsioonidega kombineeruma,

jääb siinses artiklis veel vastuseta. Miski muu peale SAAVUTUSTE ja SOORITUSTE vähesuse *panema*-põhjustamiskonstruktsioonis ei viita sellele, et SAAVUTUSED ja SOORITUSED sellesse konstruktsiooni ei sobituks. Detailsete verbiliigituskriteeriumide seast toon välja mõne põhilisema. TEGEVUSI (nt *mängima*) ja PROTSESSSE (nt *suurenema*) eristasin selle põhjal, et tüüpilistel PROTSESSIDEL on tulemuseks mingi asi või omadus. SEISUNDITES (nt *uskuma*) ei väljendu muutust. SOORITUSED (nt *kokku kaapima*) on tegevused, mis lõpevad tulemusega, SAAVUTUSED (nt *võitma*) on aga tulemusele jõudmise hetkelised sündmused.

Sketch Engine'i abil ilmnes, et kõige sagedasemad TULEMUSSITUATSIIONI verbid on *mõtleva* ja *imestama* ning *mõtleva panema* ei jää sageduselt kaugele ka kõige sagedamini esinevatest leksikaalsetest *kirja panema* ja *tähele panema* ühenditest. Sketch Engine'i päringutulemustes esildusid sagedatena ka ühendid *maksma panema* 'kehtestama' ja *käima panema* 'käivitama'. Teisi *ma*-infinitiivseid ühendeid koos *panema*-verbiga esineb materjalis harvem. Neist mitmetise tähendusega on ühend *hakkama panema* 'ära raiskama' või 'ära sööma / jooma' või 'millekski/midagi valmis seadma'.

Kõiki analüüsitud materjalis esinevaid põhjustamiskonstruktsiooni juhte ei saanud sagedasemate tüüpide esitamisel arvesse võtta, kuna mõnes kasutusjuhuses pole kõiki semantilisi osalisi nimetatud, näiteks pole umbisikulise tegumoe puhul nimetatud mõjutajat. Nende kasutusjuhtude põhjal aga, mida sai arvestada (458), moodustus semantilistest rollidest 21 erinevat konstruktsioonitüüpi. Tabelis 2 on esitatud sagedasemad konstruktsioonitüübid koos sagedusandmete ja kasutusnäidetega. Näitelauseid on võrreldes tegeliku materjaliga mõnevõrra lihtsustatud, et konstruktsiooni kesksed osalised selgemalt esile tuua.

Tabel 2.

Kümme sagedasemat konstruktsioonitüüpi

Konstruktsioonitüüp ja kasutusnäide	Esinemissagedus absoluutarvudes	Esinemissagedus protsentides
AGENT-PATSIENT-PROTSESS <i>Ma panen vee keema.</i>	72	15,7
JÕUD-PATSIENT-PROTSESS <i>Õhk paneb põsed punetama.</i>	68	14,8
AGENT-PATSIENT-TEGEVUS <i>Õpetaja paneb lapsed lugema.</i>	58	12,7
AGENT-PATSIENT-SEISUND <i>Ratsanik pani hobuse end austama.</i>	55	12
JÕUD-PATSIENT-SEISUND <i>See teema pani vaimu särama.</i>	37	8,1
JÕUD-KOGEJA-SEISUND <i>Olukord pani ta muretsema.</i>	32	7
JÕUD-PATSIENT-TEGEVUS <i>Seinapilt paneb inimesed selle üle arutama.</i>	32	7
JÕUD-PATSIENT-SAAVUTUS <i>Hirm paneb teda üles tunnistama.</i>	18	4
AGENT-TEEMA-SEISUND <i>Kohus pani asja seisma.</i>	17	3,7

AGENT-KOGEJA-SEISUND		
<i>Ta pani mind endasse uskuma.</i>	13	2,8
Muud	56	12,2
Kokku	458	100

17 konstruktsiooni esinemissageduse osakaal on alla kümne, järgnevalt esitatud nelja tüübi esinemissagedus aga üle kümne protsendi. Artikli mahu piiratuse tõttu esitan siin vaid sagedasemad konstruktsioonitüübid.

Kõige sagedamini (15,7 %) esineb materjalis sellist tüüpi konstruktsiooni, milles AGENT põhjustab PATSIENDIGA toimuva PROTSSESI. AGENT käivitab protsessi tahtlikult, aga tavaliselt ise tulemusprotsessis ei osale.

VORM	<u>subjekt</u>	V₁^{panema}	<u>objekt</u>	V ₂ ^{ma}
TÄHENDUS	<u>agent</u>	põhjustama	<u>patsient</u>	<i>protsess</i>
NÄIDE	<u>Ma</u>	panen	<u>vee</u>	<i>keema.</i>

14,8 % kasutusjuhtudest on PROTSSESI põhjustaja JÕUD, ent JÕUD ise, nagu eelneva konstruktsioonitüübi AGENT, põhjustatud PROTSSESIst enamasti osa ei võta. Kuna JÕUD on olemuselt iseeneslik, siis PROTSSESI toimumiseks ei tehta pingutusi. Olenevalt JÕU tugevusest on PATSIENT suuremal või vähemal määral sunnitud JÕU mõjule alluma.

VORM	<u>subjekt</u>	V₁^{panema}	<u>objekt</u>	V ₂ ^{ma}
TÄHENDUS	<u>jõud</u>	põhjustama	<u>patsient</u>	<i>protsess</i>
NÄIDE	<u>Õhk</u>	paneb	<u>põsed</u>	<i>punetama.</i>

12,7 % kasutusjuhtudest põhjustab AGENT PATSIENDI teostatava TEGEVUSE. PATSIENT, kes on nendes näidetes enamasti inimene, saab mõnel määral AGENDI mõju kontrollida. PATSIENDIL ei pruugi olla tahtet sunnitud tegevust teha.

VORM	<u>subjekt</u>	V₁^{panema}	<u>objekt</u>	V ₂ ^{ma}
TÄHENDUS	<u>agent</u>	põhjustama	<u>patsient</u>	<i>tegevus</i>
NÄIDE	<u>Õpetaja</u>	paneb	<u>lapsed</u>	<i>lugema.</i>

AGENT saab PATSIENDI ka mingisse SEISUNDISSE viia (12 % kasutusjuhtudest). AGENT ise selles tulemusündmuses ei osale. Siia rühma kuulub ka sageli esinev *maksma panema* 'kehtestama' ühend (nt *kord pannakse maksma* 'kord kehtestatakse').

VORM	<u>subjekt</u>	V₁^{panema}	<u>objekt</u>	V ₂ ^{ma}
TÄHENDUS	<u>agent</u>	põhjustama	<u>patsient</u>	<i>seisund</i>
NÄIDE	<u>Ratsanik</u>	pani	<u>hobuse</u>	<i>(end) austama.</i>

Seega võib välja tuua sagedamini esinevaid konstruktsioonitüüpe ja esile tõsta *panema*-põhjustamiskonstruktsiooni suurt (semantilist) varieeruvust.

Kui jätta eristamata TULEMUSSITUATSIOONI tüübid, siis esineb kõige rohkem AGENT-PATSIENT (41 %) ja JÕUD-PATSIENT tüüpi (35 %) konstruktsioone. See näitab, et objekt (MÕJUTATAV) on *panema*-põhjustamiskonstruktsioonis enamasti PATSIENT, aga KOGEJA ja TEEMA tüüpi objekte esineb kumbagi vaid 12 % kõigist kasutusjuhtudest. Subjekti (MÕJUTAJA) semantiline roll on umbes pooltel kasutusjuhtudest AGENT ja pooltel juhtudest JÕUD. Kaasates aga TULEMUSSITUATSIOONI tüübid, ilmneb, et TULEMUSSITUATSIOONI tüüp ei ole seotud ainult ühes kindlas semantilises rollis subjekti ja objektiga. Sagedasemad situatsioonitüübid (PROTSESS, SEISUND ja TEGEVUS) esinevad koos mitmesuguste subjekti-objekti kombinatsioonidega.

3.2.2 *Panema*-alustamiskonstruktsioon

Panema-verb kuulub faasiverbide hulka. Mõned faasiverbid, nagu *pistma*, *kukkuma* ja ka *panema*, väljendavad koos *ma*-infinitiivi või noomeniga intensiivset ehk järsku ingressiivsust ehk situatsiooni algust. (Erelt 2013: 78–79) *ma*-infinitiiviga alustamiskonstruktsiooni näited koonduvad järgneva skeemi alla:

AGENT + V_{ma-inf} + *panema* (vormipiiranguid pole)

Erinevalt põhjustamiskonstruktsioonist hõlmab alustamiskonstruktsioon vaid ühte sündmust (nt *Ta paneb jooksmas > Ta jookseb*) ja alustamiskonstruktsioonis pole objekti argumenti, keda/mida subjekti argument mõjutaks midagi tegema. Vaadeldavas materjalis esines *panema*-verb koos selliste *ma*-infinitiivis verbidega nagu *plagama*, *putkama*, *minema*, *tulema* ja *haukuma*. Neil juhtudel näitab konstruktsioon kas teatud tüüpi liikumise või häälitsemise algust. Konstruktsiooni ei sobitu aga kõik verbid, näiteks ei öelda **ta paneb jalutama*. *ma*-infinitiivseid alustamiskonstruktsiooni kasutusjuhte *ta paneb jooksma ja laulma* on oma 1869. aastal ilmunud sõnaraamatus maininud ka Wiedemann (1923: 764). See konstruktsioon on kirjakeeles esinenud üksikute kasutusjuhtudena. 1766. aasta Hupeli tekstis leidunud näide *se emma panneb last immetama* tekitas küsimuse, kuivõrd see suhestub vormiliselt ja tähenduslikult praeguse alustamiskonstruktsiooniga. Mõnevõrra rohkem hakkas selliseid näiteid ilmuma XX sajandil, aga teiste *panema*-verbi kasutuste seas jääb selle konstruktsiooni esinemus praeguses keelekasutuses ikkagi vaid ühe protsendi piirimaile.

Eelnevale lisaks võib *panema*-alustamiskonstruktsioon näidata ka eesmärgi, mida esines materjalis vaid üks kord (näide 7). Sel juhul lisandub objekt.

(7) Pooljoostes pani sellega avama väravat. (ILU 1930)

Resultatiivsete näidete vähesuse ja nimetatud alustamiskonstruktsiooni verbide põhjal võib üldistada, et *panema*-alustamiskonstruktsioon soosib tegevusverbe (Vendleri TEGEVUSED).

Veel väljendatakse alustamist sellise konstruktsiooniga, milles *panema*-verbi kõrval esineb nimisõna. Noomen on siis kas illatiivis (nt *paneb metsa / linna*) või esineb kivinenud kujul (nt *paneb jooksu, paneb plehku*). Illatiiviga konstruktsioon on ilmselt seostatav *panema*-verbi omadusega väljendada intensiivset liikumist (vt ekspressiivsusest osas 4), mis toimub mingis suunas ja on orienteeritud lõpp-punktile.

4. *Panema*-verbi ekspressiivne kasutus²

Viimase aja keelekasutuses leidub selliseid näiteid, kus *panema* moodustab ekspressiivse ühendi koos mõne muu sõnaga, enamasti nimisõnaga (nt *kellelegi ära panema* 'kellelegi üle võitu või üleolekut saavutama' (näide 8) ja 'kohta kätte näitama', *puusse panema* 'millegagi eksima', *pirni panema* 'midagi üllatavat ütleva') või asendab teisi verbe ning lisab oma kujundliku tähendusega väljendile ekspressiivsust (nt *kiirust panema* 'kiirust lisama', *kanepit panema* 'kanepit manustama' (näide 9), (*rusikaga*) *panema* 'lööma', *hästi paned!* 'midagi tabavalt tegema/ütleva', (*sajaga*) *panema* 'intensiivselt liikuma' ja *panema* 'sugulises vahekorras olema (mehe kohta)').

(8) Oma hinna juures paneb see pika puuga ära teiste tootjate sama hinnaklassi telefonidele [---] (etTenTen)

(9) [---] panin ka seda kanepit mitu aastat, ja järsku hakkas mälu streikima [---] (etTenTen, naistekas.delfi.ee)

Panema-verb sobitub ka ühenditesse, nagu *pidu panema* (näide 10) ja *naeru panema*. Nendega sarnased on Google'ist lisaotsingutega leitud kasutusnäited *pausi panema*, *poppi panema* ja *tuima panema* ning EKSS-is (2009: 76) sisalduvad *twisti panema* ja *streiki panema*. Need on kujundlikud püsiühendid, mille käändsõnaline komponent on ainsuse osastava vormis.

(10) Kas pärast õnnestunud kontserti armastate pidu panna, alkoholi manustada? (etTenTen, www.rada7.ee)

Nimetatud ühendeid seob kestuslik tähendus, mis enamikus näidetes tuleb peamiselt noomeni tähendusest. Näiteks on *paus* ja *streik* pikema kestusega kui vaid hetkelised sündmused. *Panema*-verbi osa neis ühendites on mõnel juhul, selgelt näiteks ühendites *twisti panema* või *pidu panema*, tegevuse intensiivistamine. Nii seostub ka see rühm ekspressiivsuse väljendamisega, hõlmates mingit tegevust, mida on võimalik või mida tahetakse neutraalsest intensiivsemana esile tuua.

² Selle tendentsi selgitamiseks on analüüsitud materjali kõrvale otsitud lisanäiteid korpusest etTenTen ja Google'ist.

Ilmneb ka *panema*-verbi esinemine tugiverbikonstruktsioonis. Kadri Muischnek (2005) nimetab tugiverbikonstruktsiooni komponentidena nimi-sõnafaasi, mis annab konstruktsioonile tegevuse või protsessi tähenduse, ja suhteliselt sisutühja verbi, mis väljendab grammatilist funktsiooni. Näites *teevad tööd* võib näha, et seda tugiverbikonstruktsiooni on võimalik väljendada ka ühesõnaliselt: *töötavad*. Vaadates tugiverbilisust *pidu panema* näitel, saaks selle ühendi (näide 10) sõnastada ümber kestusliku verbiga *pidutsema*. Nimetatud rühma näidetes võib näha *panema*-verbi skeemi, kuhu saavad siseneda partitiivi vormis enamasti kestusega sündmusele osutavad noomenid.

Ekspressiivseid kasutusi võiks käsitleda intensiivistava rühmana, mida ei seo mitte tähenduslik või vormiline ühtsus, vaid emfaatiline/ekspressiivne värving. Kuna kõikidel juhtudel pole värving sama intensiivsuseastmega, siis võib eri kasutusjuhud paigutada skaalale, mille ühes otsas on intensiivsema ja teises neutraalsema värvinguga kasutused. Ekspressiivsed kasutusjuhud võib jagada eri tähendusrühmadesse ehk teisisõnu võiks eri tähendusrühmades nimetada ekspressiivseid kasutusjuhte. Kuigi selliseid näiteid on *panema*-verbi kasutustes tervikuna võrdlemisi vähe, tuleks ekspressiivse kasutuse tendentsile selle produktiivse kasutuse tõttu siiski eraldi tähelepanu osutada. Enamasti leiduvad need näited veebilehtede korpuse etTenTen materjalis. Sinna kuuluvad muuhulgas ka blogide või foorumite tekstid, mis on sageli kõnekeelsed. Samuti leiab seda tüüpi kasutusjuhte Google'i päringute abil vabama stiiliga žanridest, näiteks kommentaariumidest.

Ekspressiivne kasutus on mõnikord situatsioonikeskne, näiteks *panema*-verbi löömistähendus lauses *Pane talle!* on mõistetav vaid kindlas kontekstis. Ekspressiivsete kasutuste jagamisel laiadesse tähendusrühmadesse tuleb siiski arvestada, et neisse kuuludes ei sobitu kasutusjuhud sinna mitte kõige otsesemas tähenduses, vaid kujundlikena. Lisaks eelnevalt nimetatud kasutustele on ekspressiivsus ka alustamiskonstruktsiooni näidetes (nt *ajama panema* ja *metsa panema*). Polüsemne *panema*-verb võimaldab alustamist väljendada neutraalsest intensiivsemalt (nt *koerad hakkasid haukuma* / *koerad panid haukuma*). *Panema*-põhjustamiskonstruktsioonis on *panema* aga põhjustamissündmuse osa ega mõjuta sellisena tulemussündmuse intensiivsust. Seetõttu ei mõju ka põhjustamiskonstruktsiooniga tervikuna väljendatu ekspressiivsena.

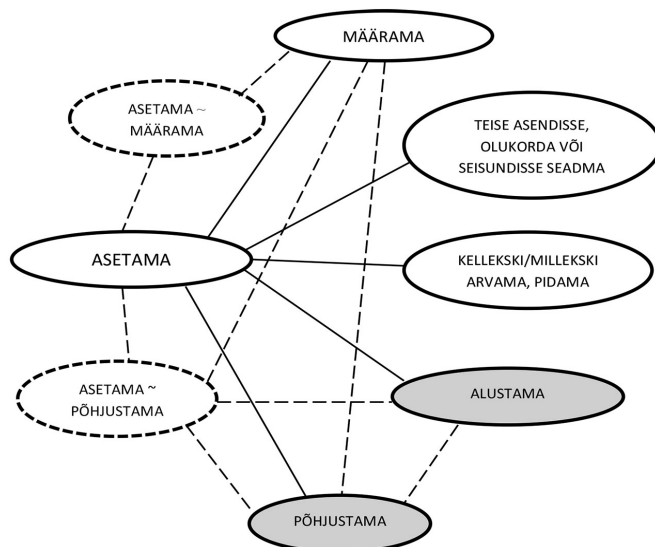
Võib arutleda, kust selline *panema*-verbi omadus pärineb. Ühest vastust on raske anda, kuid suures osas näidetes võib seda seostada löömistähendusega. Ühendis *pihta panema* ilmneb see selgelt, aga ka kirjakeeles laiemalt kinnistunud ühend *vastu panema* kannab endas löömis- või tõrjumistähendust. Võib oletada, et uuemad ekspressiivsed kasutused on tekkinud eelnevaid kasutusi osaliselt matkides ning saavutanud uue iseseisvuse ja tähendusegi.

5. Sildkonstruktsioonid ja tähenduseseosed

Panema-verbi tähendusi saab kirjeldada ühekaupa, nagu eelmistes jaotistes tehtud, aga nende vahel on ka palju seoseid. Mõnda kasutusjuhtu ei saagi ainult ühte või teise tähendusrühma liigitada, st need kuuluvad korruga kahte või rohkemasse rühma. Suurem osa sildkonstruktsioonidest kannab sama-

aegselt asetamis- ja põhjustamistähendust. Näiteks kui *pesu pannakse likku*, siis ühelt poolt see asetatakse kuhugi, teiselt poolt põhjustatakse leotamisprotsess. Kui aga näiteks *kedagi pannakse klassi ette, vangi või kooli*, siis on põimunud asetamis- ja määramistähendus, st keegi määrab kellegi mingisse paika. Kuigi sildkonstruktsioonide tähendusi saab nimetada, ei saa neid kasutuses üksteisest eraldada. Täheenduste koosesinemine näitab üleminekute sujuvust polüsemse sõna tähenduste vahel.

Joonisel 2 on kujutatud *panema*-verbi leksikaalsete ja grammatiliste tähendusrühmade omavahelised seosed. Iga tähendusrühma alla kuulub väiksem või suurem hulk *panema*-verbi kitsamaid kasutusi, sh kuuluvad tähendusrühmadesse ka kujundlikud kasutusjuhud. Pideva joonega on tähistatud *panema*-verbi põhitähendused ja katkendliku joonega mitmese tähendusega sildkonstruktsioonid. Jooned rühmade vahel näitavad tähendusseoseid: keskne asetamistähendus on seotud kõikide teiste tähendustega.



Joonis 2. *Panema*-verbi tähendusrühmad.

Eraldi tuleks selgitada põhjustamistähenduse seost teiste tähendustega. Põhjustamistähendus on seotud nii asetamis-, määramis- kui ka alustamistähendusega. Põhjustamist saab seostada asetamisega mitmel viisil. Esiteks seostuvad need tähendused sildkonstruktsioonide kaudu, nt eelnevalt nimetatud *likku panema* näide. Teiseks, *panema*-verbi asetamistähendus osutab mingi objekti asukoha muutusele, sobitudes sellega seisundi/olukorra vms muutust osutavasse põhjustamiskonstruktsiooni (vt verbide sobivuse kohta konstruktsioonidesse Goldberg 1995: 59–66). Lisaks viitab asetamisele ka see, et *ma*-infinitiiv on ajalooliselt väljendanud sisseütlevat käänat (Saukkonen 1965). Lauses *laps pannakse istuma* on läbinähtav ka asetamistähendus, eriti

kui mõelda juurde koht, nt *laps pannakse toolile istuma*. Määramisega seostub põhjustamine sel viisil, et agendiline MÕJUTAJA on samas ka määraja. Põhjustamine on tugevalt seotud alustamisega, kuna millegi põhjustamine ongi samaaegselt millegi algus.

6. Kokkuvõte

Panema-verbi kasutust eesti kirjakeeles uuriti XVI–XXI sajandi korpusmaterjali põhjal. Kokkuvõtlikult saab *panema*-verbi leksikaalsed tähendused jagada neljaks rühmaks: 'ruumis) objekti asukohta muutma' (nt *peale panema*), 'teise asendisse, olukorda või seisundisse seadma' (nt *kinni panema*), 'määrama' (nt *hindeks panema*) ja 'kellekski/millekski/mingisuguseks pidama, arvama' (nt *pahaks panema*). Grammatilised tähendused on põhjustamistähendus (nt *ma panen vee keema*) ja alustamistähendus (nt *nad panevad plagama*).

Kui *panema*-verbi otsene asetamistähendus on läbi sajandite olnud sagedasim tähendus, siis selle verbi grammatilisi kasutusi XVI–XVII sajandi saksamõjulistes kirjakeele tekstides veel ei leidunud. Siiski võib esimeste *panema*-põhjustamiskonstruktsiooni varieeruvate näidete põhjal oletada, et rahvakeeles kasutati seda konstruktsiooni ka juba enne XVIII sajandit. *Panema*-põhjustamiskonstruktsioon ei ole üle võetud saksa keelest. Kui põhjustamistähendus on hilisemates tekstides sage (XIX–XXI sajandil 10–15 % kasutusjuhtudest), siis alustamistähenduse osakaal on läbi kirjakeele ajaloo olnud väike (ühe protsendi ringis).

XXI sajandil on keelde tulnud üha rohkem selliseid *panema*-verbi kõnekeelelähedasi kasutusjuhte, milles *panema* lisab erinevatele ühenditele väljendusrikkust või asendab teisi verbe (nt *ära panema* ja *kiirust panema*). Kuuludes eri tähendusrühmadesse ja olles varieeruvad ka vormiliselt, on neis siiski ühine omadus (siinses töös on oletatud, et see võib olla seotud kõige rohkem lõomistähendusega), mille põhjal saab neid iseloomustada kui ekspressiivseid kasutusi. Ka sellistes näidetes nagu *pidu panema* ja *naeru panema* võib rääkida ekspressiivsusest.

Sagedasemad *panema*-verbiühendid on näiteks *kirja panema* ja *tähele panema*, kuid sageduse poolest ei jää nendest kaugele esimene grammatiline kasutusjuht *mõtlemata panema*. Kõige sagedasemad *ma*-infinitiivsed tegusõnad *panema*-põhjustamiskonstruktsioonis on *mõtlemata* ja *imestama*. Samuti esilduvad verbiühendid *maksma panema* 'kehtestama' ja *käima panema* 'käivitama'.

Panema-põhjustamiskonstruktsiooni analüüsis toodi välja levinumad kausatiivikonstruktsiooni tüübid. Kõikidesse kasutusjuhtudesse kuuluvad vormiliselt järgmised komponendid: nominatiivis subjekt; nominatiivis, genitiivis või partitiivis objekt ning kaheosaline predikaat (*panema*-verb ja *ma*-infinitiivis verb), nt *see muusika* (nominatiivis subjekt) *paneb laulma* (kaheosaline predikaat) *kõik inimesed* (nominatiivis objekt). Kuigi põhjustamiskonstruktsioonides ilmnes suur semantiline varieeruvus (21 erinevat põhjustamiskonstruktsiooni tüüpi), esinesid teistest mõnevõrra sagedamini järgmised konstruktsioonitüübid: AGENT-PATSIENT-PROTSESS (15,7 %, nt *ta paneb seemed hapnema*), JÕUD-PATSIENT-PROTSESS (14,8 %, nt *vesi pani puid hallitama*), AGENT-

PATSIENT-TEGEVUS (12,7 %, nt *politseinik paneb ta rääkima*) ja AGENT-PATSIENT-SEISUND (12 %, nt *ta pani hobuse end austama*).

Panema-verbi leksikaalsete tähenduste kõrval on selle keskseim grammatiline kasutus seega täielikult produktiivne *panema*-põhjustamiskonstruktsioon, mille kõrval esineb mitteproduktiivne alustamist väljendav faasikonstruktsioon. *Panema*-verbi iseloomustamisel tuleb esile tõsta ka selle arvukaid (grammatiseerumisega kaasnevaid) kujundlikke kasutusi ning sealhulgas sobivust tugiverbikonstruktsiooni. Nagu keel laiemalt, on ka polüsemne *panema*-verb oma kasutuses ühtaegu püsiv ja muutuv.

Allikaviited

Eesti kirjakeele korpus. <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/> (10. XII 2014).
etTenTen korpus. <http://www2.keeleeveeb.ee/dict/corpus/ettenten/> (21. VIII 2015).
VAKK = Vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/> (1. XI 2013; 15. XI 2014).
Sketch Engine. <https://www.sketchengine.co.uk/> (27. XI 2015).
Ühendkorpus (leitav Sketch Engine'i kaudu). <https://www.sketchengine.co.uk/> (27. XI 2015).

Kirjandus

Barlow, Michael, Kemmer, Suzanne 2000. Usage Based Models of Language. Stanford: CSLI Publications.

Dixon, Robert M. W. 2000. A typology of causatives: form, syntax and meaning. – Changing Valency: Case Studies in Transitivity. Toim R. M. W. Dixon, Alexandra Y. Aikhenvald. Cambridge: Cambridge University Press, lk 30–83.

EES = Eesti etümoloogia sõnaraamat. Peatoim Iris Metsmägi. Toim I. Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Keele Instituut, 2012.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. 4: P–R. „Eesti kirjakeele seletava sõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

Erelt, Mati 2001. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. (Tartu Ülikooli eesti keele õppe-
tooli toimetised 18.) Toim M. Erelt. Tartu, lk 7–25.

Erelt, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus, öeldis. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4.) Tartu.

Goldberg, Adele E. 1995. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: The University of Chicago Press.

Habicht, Külli, Penjam, Pille, Trägel, Ilona 2010. Kas *tahtma* tahab abiverbiks? – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim Urmas Sutrop, I. Trägel. ESUKA–JEFUL, kd 1, nr 1–2, lk 115–146.

- Habicht, Külli, Tragel, Ilona 2012. Grammaticalization of Estonian *saama* 'to get'. – Linguistics, kd 50, nr 6, lk 1371–1411.
- Habicht, Külli, Piiraja, Piret, Tragel, Ilona 2015. Eesti *võtma*-tuleviku lugu. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 19–50.
- Heine, Bernd 1993. Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization. New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2006. The Changing Languages of Europe. New York: Oxford University Press.
- Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth Closs 1993. Grammaticalization. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Kasik, Reet 2001. Analytic causatives in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18.) Toim Mati Ereht. Tartu, lk 77–122.
- Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu I.) Tartu Ülikool: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kilgarriff, Adam, Rychlý, Pavel, Smr, Pavel, Tugwell, David 2004. The Sketch Engine. – Proceedings of the 11th EURALEX international congress. Toim G. Williams, S. Vessier. Lorient, France: Université de Bretagne Sud, lk 105–115.
- Maripuu, Kristiina 2012. *Saama*-verbi tähendustest ja funktsioonidest 16.–19. sajandi põhjaeesti kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Matthews, Peter H. 1997. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Muischnek, Kadri 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lauseehitusele. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50 (2004). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–38.
- Pajunen, Anneli 1999. Suomen verbirektiosta. Åbo: Åbo Akademis tryckeri.
- Penjam, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Ravin, Yael, Leacock, Claudia 2000. Polysemy: An overview. – Polysemy. Theoretical and Computational Approaches. Toim Y. Ravin, C. Leacock. Oxford: Oxford University Press, lk 1–29.
- Saukkonen, Pauli 1965. Itämerensuomalaisen kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I: Johdanto. Adverbiaali infinitiivi. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 137.) Helsinki.
- Tomson, Kairit 2014. *Panema*-verb ja selle grammatilised konstruktsioonid 16.–18. sajandi eesti kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/43918>
- Tomson, Kairit 2016. *Panema*-verbi polüseemia ja kasutus grammatilistes konstruktsioonides. Magistratöö. Tartu: Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/51758>
- Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

- Tragel, Ilona, Habicht, Külli 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 22–40.
- Van Valin, Robert D. Jr. 2001. *An Introduction to Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. – *The Philosophical Review*, kd 66, nr 2, lk 143–160.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1923. Eesti-saksa sõnaraamat. Kolmas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

The verb *panema* ‘put’ and its grammatical functions

Keywords: polysemy, grammaticalization, diachronic linguistics, construction, causation, phasal meaning, core verbs, Estonian

The article analyses the use of the Estonian core verb *panema* ‘put’ in written Estonian. It describes the polysemy of the verb *panema* and focuses on its grammatical constructions. Numerous lexical and grammatical usages of *panema* are presented as a network of meanings and functions.

The material for examining the verb *panema* was collected from corpora containing texts from the 16th century until the present. Over 3000 instances of the verb *panema* were included in the study. The *panema* instances were divided into meaning groups. Its lexical meanings are ‘to change the location of an object in space’ (the most frequent meaning in each period), ‘to set (something or someone) in another position, state or situation’, ‘to appoint’ and ‘to consider, to take (someone) for’. The verb *panema* appears in the causative construction, expressing causativity (CAUSER + *panema* + CAUSEE + V_{ma-inf}), and in the phasal construction, expressing an initial phase (AGENT + V_{ma-inf} + *panema*; or in form of fixed expressions). The lexical meaning ‘to change the location of an object in space’ is present, to a lesser or greater extent, in every meaning. A remarkable number of *panema* cases are figurative.

The analysis of the *panema*-causative, which nowadays makes up 10–15 per cent of all *panema* cases, brings out a wide range of construction types. The *panema*-causative consists of a subject, an object, the verb *panema* and a *-ma* infinitive. The components of the construction have different semantic roles, which combine with each other in several ways. Altogether, there are 21 different types of the *panema*-causative, the most frequent ones being AGENT-PATIENT-PROCESS (15.7 per cent), FORCE-PATIENT-PROCESS (14.8 per cent), AGENT-PATIENT-ACTION (12.7 per cent) and AGENT-PATIENT-STATE (12.0 per cent). The phasal construction tends to be less frequent in texts, remaining around one per cent. Recently, various cases in which the verb *panema* adds expressivity to a fixed expression or replaces other verbs, have appeared.

Kairit Tomson (b. 1986), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, PhD student, cayrit@gmail.com